

آرایه‌های ادبی معنوی

مراعات نظیر (تناسب)

یکی از رایج‌ترین آرایه‌های ادبی در ادبیات ایران و جهان به‌شمار می‌آید و عبارت است از آوردن دو یا چند واژه در یک بیت یا عبارت که در خارج از آن بیت یا عبارت نیز رابطه‌ای آشنا و خاص میان آن‌ها برقرار باشد.

برای نمونه، هرگاه واژه‌های گل و بلبل، شمع و پروانه، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، اجزای بدن انسان یا چهار عنصر طبیعت از دید گذشتگان (آب، باد / هوا، خاک، آتش) در یک بیت یا عبارت به‌کار روند، تناسب واژه‌ها در آن بیت یا عبارت رعایت شده است؛ به این نمونه‌ها توجه کنید:

□ «ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کاراند / تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری»

(ابر و باد و مه و خورشید و فلک همگی جزء عناصر و پدیده‌های طبیعت هستند.)

□ «دستم نداد قوت رفتن به پیش دوست / چندی به پای رفتم و چندی به سر شدم»

(تناسب میان دست، پا، سر)

□ «گر باد به دوزخ بزد از کوی تو خاک / آتش همه آب زندگانی گردد»

(تناسب میان آب، باد، خاک، آتش و همچنین دوزخ و آتش)

□ «ای مهربان‌تر از برگ در بوسه‌های باران / بیداری ستاره در چشم جویباران»

(تناسب میان مهربان و بوسه از یک سو، و برگ و باران و جویباران و ستاره از سویی دیگر، و همچنین چشم و بیداری)

□ «دخترانِ رودِ گل‌آلود / دخترانِ هزار ستون شعله به طاق بلند دود»

(تناسب میان شعله و دود از یک سو و طاق و ستون از سوی دیگر)

□ «بسترم / صدف خالی یک تنهایی است / و تو چون مروارید / گردن‌آویزِ کسانِ دگری»

(تناسب زیبایی میان صدف، مروارید و گردن‌آویز برقرار است.)

تسسه تهرینی: در کدام گزینه آرایه مراعات نظیر (تناسب) رعایت نشده است؟

- (۱) دلا، چو غنچه شکایت ز کار بسته مکن
 (۲) پی سر بریدن بیفشرد پا
 (۳) برافراخت پس دست خیبرگشا
 (۴) چه زخم چوی نای هر دم ز نوای شوق او دم

پاسخ تحلیلی:

در گزینه نخست میان «غنچه» و «بسته» (گلبگ‌های غنچه بسته است)، در گزینه دوم میان «سر و پا» و در گزینه چهارم بین «نای» (نی) و «نوا» (آهنگ، همچنین یکی از دستگاه‌های موسیقی سنتی ایرانی) تناسب برقرار است، اما در گزینه سوم چنین رابطه‌ای میان واژه‌ها دیده نمی‌شود.

آرایه تناسب با وجود سادگی اش، گاهی محور تخیل شاعر می‌شود و شاهکار می‌آفریند؛ برای نمونه به این بیت حافظ گوش کنید:

□ به روز واقعه تابوب ما ز سرو کنید / که مرده‌ایم به داغ بلند بالایی

چرا چوب تابوت عاشق باید از درخت سرو باشد؟ (کمی فکر کنید.)

زیرا از داغ عشق دلداری جان داده است که در بلندی بالا همچو سرو بوده است، پس بگذار در میان چوب درخت سرو به خواب ابدی برود!

می‌بینید، اساس زیبایی این بیت بر پایه تناسبی است که «سرو» با «بلندبالا» دارد.

مراعات نظیر (تناسب)

تست‌های تهرینی

۱. در بیت «ده در شود گشاده، شود بسته چون دری / انگشت، ترجمان زبان است لال را»، میان ... در مصراع نخست و یکی از واژه‌های مصرع دوم تناسب زیبایی برقرار شده است.
 (۱) ده (۲) در (۳) گشوده (۴) بسته
۲. در بیت «گر پشت پا به عالم صورت نمی‌زنی / تا حشر در شکنجه این کفش تنگ باش»، میان ... در مصراع دوم با یکی از واژه‌ها در مصرع نخست تناسب زیبایی برقرار است.
 (۱) کفش (۲) شکنجه (۳) حشر (۴) تنگ
۳. در کدام گزینه واژه «مُشرب» جزئی از شبکه معنایی آرایه تناسب (مراعات نظیر) است؟
 (۱) در مشرب زن و از قید ظواهر بگریز / عاقبت نیست در آن بزم که سازش چنگ است
 (۲) لیکن اندر مشرب فرزندگان / هم‌رهی صعب است با دیوانگان
 (۳) مشرب باده گساران کهن این بوده است / که تو از میکده خواهی همه مستی همه هوش
 (۴) حافظ از مشرب قسمت، گله بی‌انصافی است / طبع چون آب و غزل‌های روان ما را بس
۴. آرایه «مراعات نظیر» در همه گزینه‌ها مشهود است به جز ...
 (۱) تیر از کمان چو رفت نیاید به شست باز / پس واجب است در همه کاری تأملی
 (۲) تو قد بینی و مجنون جلوۀ ناز / تو چشم و او نگاه ناوک‌انداز
 (۳) هرچه زان تلخ‌تر بخواهد گفت / گو بگو از لب شکر بارش
 (۴) مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو / یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو
۵. در همه گزینه‌ها، به جز گزینه ...، آرایه «مراعات نظیر» هست.
 (۱) شنیدم که پروانه با شمع گفت
 (۲) بارها گفته‌ام و بار دگر می‌گویم
 (۳) گویا به خواب شیرین فرهاد رفته باشد
 (۴) گه نعره زدی بلبل گه جامه دریدی گل
 (آزمون سراسری)

پاسخ تشریحی تسه‌های تهرینی

مراعات نظیر (تناسب)

۱. گزینه ۱

درست خواندن بیت و رسیدن به معنا و منظور شاعر، شرط پاسخ گفتن به این دست از تست‌های نو و چالشی است (← کتاب تناسب مفهومی نشر دریافت)

معنای بیت: اگر خدا دری را به روی انسان ببندد، درهای بسیاری را به رویش باز می‌کند، همچنان که وقتی زبان را از فردی لال می‌گیرد، این توانایی را به او می‌دهد که با انگشتانش سخن بگوید؛ یعنی یک زبان را از او می‌گیرد و به جایش ده انگشت سخن‌گو را به او ارزانی می‌دارد!

۲. گزینه ۱

تناسب زیبایی میان «پا» و «کفش» پدید آمده است.

تناسب وقتی زیباست و ارزش هنری دارد که به رابطه میان واژه‌های متناسب، در بیت اشاره‌ای نشده باشد و پیدا کردن رابطه به خود خواننده واگذار شده باشد.

۳. گزینه ۴

«مشرَب» هم‌خانواده «شُرَب» است و معنی محل نوشیدن آب (آبشخور) می‌دهد. بنابراین آمدن «مشرَب»، «آب» و «روان» در گزینه چهارم، شبکه زیبایی از تناسبات معنایی را شکل داده است.

۴. گزینه ۳

تیر و کمان و شست در گزینه اول، چشم و نگاه در گزینه دوم و مزرع و داس و کشته در گزینه چهارم با یکدیگر متناسب‌اند. دقت کنید که شکر هر چند تلخی را رفع می‌کند اما تناسبی با تلخی ندارد. (متضاد آن است.)

۵. گزینه ۴

پروانه و شمع در گزینه اول، شیرین و فرهاد در گزینه سوم و بلبل و گل در گزینه چهارم با یکدیگر متناسب دارند. هیچ تناسبی در گزینه دوم مشاهده نمی‌شود.